4. Європейська Хартія міст [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1303089&Site=COE
5. Местные органы власти и права человека: оказание эффективных услуг / Международный Совет по политике в области прав человека/ - Издательство: ATAR Roto Press, SA, Vernier, Switzerland, 2005. – 131 с.
6. Право на город: ликвидация неравенства в городах (Материалы пятой сессии Всемирного форума городов в Рио-де-Жанейро от 22-26 марта 2010 года) - НАЙРОБИ: ПРОГРАММА ООН ПО НАСЕЛЕННЫМ ПУНКТАМ. – 2010. – С.3
7. 18-я СЕССИЯ CG(18)6 4 марта 2010 г. Роль местных и региональных властей в соблюдении прав человека [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1593187&Site=COE
8. Bongers P. Local Government in the Single European Market. - London: Longman, 1992. - P. 84.
9. Global Charter-Agenda on Human Rights in the City [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.uclg-cisdp.org/en/committee/mission
10. European Charter for the Safeguarding of the Human Rights in the City: Approved in St Denis on the 18th May 2000 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.idhc.org/cat/documents/Carta_ingles.pdf
11. UN-Habitat Global. Activities Report 2013. Our Presence and Partnerships - United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat).- Nairobi GPO KENYA, 2013. – 114 p.

L. Goliak

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF MUNICIPAL HUMAN RIGHTS: MODERN APPROACHES AND DEVELOPMENT TENDENCIES IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION

In this article is probed the role of international organizations and international contractual acts in relation to steady development of cities and other settlements in becoming and advancement of municipal human rights, and also in confession of municipal educations by key participants in relation to providing of respect to the human rights at local level.

With the support of the UN and the World Bank was created Union of Cities – «United Cities and Local Governments» (UCLG) - a voluntary international association of associations, unions and individual municipalities, which was established to effectively of municipal rights and implementation of the principles of local democracy. The structure of this organization are bodies of cities around the world, national governments, institutions for development NGOs that deal with the urban poor and the protection of human rights. The organization holds regular World Forum of cities where the most urgent problems facing humanity are considered.

The important role of the Committee on Social, Inclusion, Participatory Democracy and Human Rights, which aims to promote the idea of social inclusion, participatory democracy and human rights, development of guidelines and recommendations for local authorities to develop this policy.

Keywords: *human right, municipal human right, organizing international human rights conferences, European Charter, Global Charter-Agenda, Human Rights in the City.*

УДК 342.395.4(477)«17»(045)

О. В. Задорожній

ВІЙСЬКО ЗАПОРОЗЬКЕ ЧАСІВ ГЕТЬМАНСТВА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ЯК ДЕРЖАВНЕ УТВОРЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ

Період 1648-1657 р. став періодом «розквіту» козацької державності. Гетьманщина виникла як державне утворення, і мала більшість ознак держави в юридичному сенсі цього слова, хоча і не було незалежним. Проблеми визначення міжнародно -правового статусу Гетьманщини часів Б. Хмельницького пояснюються саме специфічністю цього державного утворення: Гетьманщина не була суверенною державою, проте постійні зміни зовнішніх протекторів взаємно нівелювали форми залежності de jure, а самостійність зовнішньої політики робила «офіційну приналежність» формальністю. Виходячи з цього, міжнародно-правовий статус Гетьманщини періоду правління Б. Хмельницького можна визначити як «полі- васалітет» - згода на одночасне підпорядкування (протекторат) декільком більш потужним державам в обмін на забезпечення захисту від інших державних утворень. Правитель Гетьманщини був визнаний європейськими та азіатськими монархами як васально - залежний владика, мав право на іменування титулом «дукс» (князь).

Україно-російські домовленості 1654 становили визнання гетьманом Хмельницьким номінальної

васальної підлеглості Московському царю Олексію Михайловичу. Гетьманщина продовжила самостійну зовнішню політику, що не тільки суперечило волі Москви, але і прямувала на затвердження військового союзу з кримським ханом і отримання протекторату шведського короля і турецького султана.

Ключові слова: *Гетьманщина, міжнародно-правовий статус, протекторат, міжнародні договори, полі-васалітет.*

Постановка проблеми. Період національно-визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького 1648-1657 рр. займає особливе місце в історії українського державотворення. Саме цей час небезпідставно вважається часом утвердження Війська Запорозького як ранньомодерної форми української держави [1], і, відповідно, потребує прискіпливої уваги з боку вчених-дослідників історії держави і права України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однак не меншою актуальністю відзначаються і проблеми наукового аналізу міжнародно-правового статусу Війська Запорозького як державного утворення, для якого була характерна міжнародна правосуб'єктність та, відповідно, певна форма суверенітету. Серед вчених, дослідження яких присвячені різним аспектам питань державності Війська Запорозького, в тому числі і його міжнародно-правового статусу, – Д. Бантиш-Каменський [2], М. Грушевський [3], В. Липинський [4], Д. Дорошенко [5], І. Крип'якевич [6], В. Смолій, А. Степанков [7], Н. Яковенко [8], Т. Чухліб [9], П. Поточний [10], В. Горобець [11], С. Брехуненко [12], С. Плохій [13], П. Сас [14], Н. Полонська-Василенко [15], А. Козаченко [16], І. Грозовський [17] Р. Лащенко [18], О. Буткевич [19] та інші.

Незважаючи на наявність низки праць, в яких у більшій чи меншій мірі аналізуються міжнародно-правові аспекти функціонування Війська Запорозького часів гетьманства Б. Хмельницького, питання сутності, форми, масштабів і обсягів суверенітету Гетьманщини й досі залишаються предметом достатньо гострих дискусій.

Наукові дослідження означених питань відзначаються, на жаль, і вкрай високим ступенем політизації. Відповідно, погляди на міжнародно-правовий статус Війська Запорозького, притаманні дослідникам – представникам української еміграції [20], радянській науці [21], сучасним вітчизняним вченим [22], російським дослідникам [23] суттєво, і, навіть, кардинально відрізняються.

Вказане, без сумніву, визначає потребу в подальших наукових розробках, об'єктивних комплексних дослідженнях міжнародно-правового статусу Гетьманщини періоду правління Б. Хмельницького: із врахуванням наявного доробку науки міжнародного права у відповідних напрямках, особливостей міжнародного права періоду середини – другої половини XVII ст., а також достатньо широкого спектру факторів, які впливали на статус Війська Запорозького як вельми специфічного державного утворення.

Викладення основного матеріалу. **Передумови утвердження та особливості міжнародно-правового статусу Війська Запорозького часів Б. Хмельницького.** Аналізуючи міжнародно-правовий статус Війська Запорозького періоду гетьманства Б. Хмельницького, слід, передусім, звернути увагу на фактори, що справили найбільший вплив на його формування. До таких, на нашу думку, слід віднести процеси підвищення статусу козацтва протягом XVI-XVII століть та особливості розвитку міжнародного права регіону Центрально-Східної Європи в означений період [24], [25].

Аналіз адміністративно-правового устрою у складі Речі Посполитої у другій половині XVI ст. свідчить про виразні риси автономності Козаччини. Серед них – самостійне обрання гетьмана та старшини; функціонування власних виборних органів самоврядування, що ухвалювали рішення з основних проблем Козаччини та приймали відповідні правові норми (військові ради, ради куренів та паланок тощо); наявність власних військових судів [26]. Важливо, що на межі століть, під тиском обставин (йдеться, насамперед, про потребу у військовій допомозі з боку козаків) Річ Посполита вимушено йшла і на таке підвищення юридичного статусу козацтва, про яке раніше не могло бути й мови: в офіційних документах Речі Посполитої козаків називали «людьми лицарськими» [27].

Тенденції підвищення юридичного статусу Козаччини в межах Речі Посполитої (самоуправління, функціонування військово-територіальної організації, впровадження реєстру, надання за необхідності козакам статусу «людей лицарських», визнання особистої «уродженості» вихідців зі шляхти, які опинилися в козацькому таборі), а також успіхи Козаччини на міжнародній арені як суб'єкта міжнародних відносин у першій половині XVII ст. [28] (найбільш характерний приклад – козацько-татарський двосторонній договір про військово-політичний союз 1624 р. [29]) стали підґрунтям для претензій козаків виступати від імені «руського народу» [30], сприйняття Козаччини принаймні як політичного утворення, що складалось з Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств. У 1632 р. після смерті Зигмунта III козацтво вимагає допустити його до участі у виборах нового короля [31] як представника «народу руського» [32], Відбувається генералізація Війська Запорозького до певної суверенної цілісності, політично окремого утворення [33], що, серед іншого, було глибинною причиною козацько-польської війни 1648-1657 рр.

Виступ 1648 р. призвів до докорінної зміни міжнародно-правового статусу Козаччини. Військовий конфлікт, насамперед, у зв'язку з його масштабами та участю, у тій чи іншій мірі, усіх основних державних утворень регіону засвідчив недостатність попередніх переговорних та договірних механізмів врегулювання конфліктів між козацтвом та РП і, що головне – продемонстрував невідповідність статусу Гетьманщини, в тому числі й міжнародно-правового статусу, de jure здобутому нею статусу de facto. Цілком природно, що Військо Запорозьке швидко набуває рис самостійного державного утворення [34], і ряду основних ознак держави (населення; територія; апарат управління й органи влади, які поширювали свою компетенцію на відповідну територію, військо) [35].

Водночас, видається недоцільним говорити про міжнародну правосуб'єктність Війська Запорозького часів Б. Хмельницького поза контекстом загального розвитку міжнародного права в європейському регіоні у XVII столітті. Вказаний період позначається перетворенням старих «приватних» сюзеренно-васальних відносин на міжнародно-правові – відносини між державними утвореннями [36]. Укладений саме у 1648 р. Вестфальський мирний договір [37] створив систему міжнародно-правових відносин, засновану на визнанні суверенітету і рівноправності держав [38]. Відповідно до цих загальноєвропейських тенденцій формувалися й міжнародно-правові сукупності: від субрегіонів до міжсубрегіонального міжнародного права, від міжсубрегіонального до регіонального, від регіонального до становлення міжрегіональних міжнародно-правових відносин і зміцнення останніх як перших витоків універсального міжнародного права [39].

У контексті розвитку міжнародного права у регіоні Центрально-Східної Європи у XVII ст., найбільш вдалим, на нашу думку, є визначення міжнародно-правового статусу тогочасного Війська Запорозького як «полівасалітетного» державного утворення. При цьому, під «полівасалітетом» [40] слід розуміти одночасне набуття Гетьманщиною протекторату кількох іноземних правителів. Хоча Військо Запорозьке ніколи не було суверенною державою, постійні зміни зовнішніх протекторів взаємно нівелювали форми залежності de jure, а самостійність зовнішньої політики робила «офіційну приналежність» формальністю.

Твердження про полівасалітетність Гетьманщини обґрунтовується кількома факторами. По-перше, з врахуванням тогочасних міжнародно-правових звичаїв, Б. Хмельницький прагнув до формування монархічної династії, адже саме вона отримала б зовнішньополітичне визнання та утвердила державність Гетьманщини. Хмельницький усвідомлював можливість досягнення цієї мети через укладення династичного шлюбу його старшого сина Тимоша з донькою молдавського господаря В. Лупула – Розандою [41]. У цьому випадку сини Тимоша та Розанди Хмельницьких-Лупулів вважалися б «принцами крові» й, відповідно до тогочасних правових звичаїв могли б здійснювати свої владні повноваження щодо відповідної території. Водночас, формуванню князівської династії Хмельницьких могли завадити і суб'єктивні фактори (як-то вбивство когось із подружжя або потенційних нащадків), що і підтвердилося невдовзі, коли у 1653 р. було смертельно поранено гетьманича [42]. Саме із врахуванням зазначених притаманних регіону Центрально-Східної Європи XVII ст. міжнародно-правових звичаїв, головним завданням Б. Хмельницького (що de facto стало таким, починаючи з другої половини 1648 р.) було утвердження Гетьманщини як полівасалітетного державного утворення під протекторатом монархічних дворів регіону і, водночас, визнання сюзеренітету польської корони.

По-друге, після смерті короля Речі Посполитої Владислава IV (травень 1948 р.) Б. Хмельницький у червні бере на себе сміливість пропонувати московському царю Олексію Михайловичу претендувати на трон Речі Посполитої [43]. При цьому, все козацтво в особі Б. Хмельницького погоджувалося на вірні «услуги» можливому новому сюзерену. [44] Після відмови Олексія Михайловича від цієї пропозиції гетьман у листопаді 1648 р. звертається з аналогічною – висунути свою кандидатуру на посаду короля Речі Посполитої – до правителя Трансільванського князівства Юрія Ракоці [45] (основною метою було бажання якнайшвидше одержати військову допомогу для продовження війни проти польської армії)[46].

По-третє, згідно із дослідженнями О. Пріцака, влітку 1648 р. між Османською імперією та Гетьманщиною була укладена угода сюзеренно-васального типу [47]. Водночас, новому польському королю Яну II Казимиру як потенційному козацькому сюзерену висувалися вимоги щодо забезпечення тепер вже не лише козацько-станових, а й достатньо широких загальноукраїнських прав [48].

Після утвердження Військом Запорозьким свого міжнародно-правового статусу як полівасалітетного державного утворення, Б. Хмельницький, рухаючись одночасно у напрямі визнання підлеглості трансільванському князеві (лист від вересня 1649 р.) та зверхності польського короля, продовжував шукати можливості більш широкої легітимізації своєї влади на міжнародній арені і, тим самим, реалізовував концепцію полівасалітету. Влітку 1650 р. Б. Хмельницький знову активізує свої відносини з Османською імперією. Згідно з висновками М. Грушевського українсько-турецькі переговори завершилися у березні наступного року угодою та «формальним визнанням України васальною державою Отаманської імперії» [49]. Однак, практична реалізація цієї угоди стала проблемною, передусім з огляду на усвідомлення гетьманом ненадійності військового партнерства Кримського ханату.

У підсумку, Хмельницький вирішив укласти черговий договір щодо умов підданства Гетьманщини Речі Посполитій (Білоцерківське перемир'я вересня 1651 р.) [50]. Однак, коли у 1652 р. Ян II Казимир запропонував гетьману негайно виступити у військовий похід проти Туреччини, Б. Хмельницький не лише відмовився, а й відверто заявив, що якщо король не накаже припинити наступ на землі Гетьманщини, то він «змушений буде шукати собі іншого стороннього пана і чужої сили, яка зможе нас захищати» [51], [52]. Вказане свідчить про запровадження моделі «колективного васалітету» українського козацтва перед конкретною особою, що репрезентувала монарше управління і у разі смерті сюзерена, передбачала необхідність переукладання домовленості щодо підданства з його наступником на королівському троні.

Питання ознак державності Війська Запорозького. Незважаючи на те, що Гетьманщина ніколи не була незалежною державою, сучасні науковці небезпідставно вказують на наявність притаманних Війську Запорозькому часів Б. Хмельницького ознак держави. Серед таких ознак – населення; територія; функціонування законодавчої, виконавчої, судової гілок влади, органи яких поширювали свою юрисдикцію на відповідну територію; військо. При цьому іншим верствам населення цієї території – міщанам, духівництву і селянам надавались широкі можливості для місцевого самоврядування.

На чолі держави стояв гетьман Війська Запорозького, який обирався військовою радою та був підзвітний лише їй. Для здійснення гетьманської влади на місцях землі Війська Запорозького були поділені на області – «полки». Представником гетьманської влади у полку був полковник, який очолював призначений ним полковий уряд. Під час війни до війська від полку виставлявся військовий полк відповідної назви [53]. Загалом територію Війська Запорозького було поділено на 16 полків [54].

Водночас, протягом всього періоду свого існування Гетьманщина часів Б. Хмельницького змінювалася і розвивалася. Так, від самого спочатку в ній утвердилася республіканська форма правління [55]. Пізніше, передусім з огляду на зовнішні чинники, Б. Хмельницький дедалі більше зосереджує законодавчу, виконавчу і судову владу у своїх руках, відбувається розвиток авторитарної складової, що зумовило запровадження у 1657 р. монархічної форми правління й проявилось у прагненні передавати у спадок гетьманську булаву.

Істотні зміни відбувалися і в судовій системі відповідних територій. Припинили існування городські, земські, підкоморські й доменіальні (панські) суди. Натомість виникли генеральний, полкові та сотенні суди. Козацьким судам підлягали не лише козаки, а й міщани та селяни, передусім зі справ розбою та вбивств [56].

Ознаки державності Війська Запорозького підтверджуються й сутністю його відносин із Річчю Посполитою, зокрема, домовленостями, які воно намагалось досягнути, підкреслюючи свій статус як державного утворення та статус козацтва як основного стану цього державного утворення. Якщо у 1648 р. гетьман Б. Хмельницький вказував королю Речі Посполитої на порушення «українними старостами і державцями» наданих козакам «прав, привілеїв, військових вольностей» [57], то після обрання новим королем Яна II Казимира йому як потенційному козацькому сюзерену вже висувалися вимоги щодо забезпечення не лише козацько-станових, а й загальноукраїнських прав на вільне віросповідання [58], а також вимоги про безпосереднє підпорядкування королю; відсутність в Україні кварцяного війська; обрання гетьмана з козацького стану; набір та оплата 12-тисячного реєстру; власний суд.

Важливо, що, саме усвідомлюючи зміни статусу Гетьманщини, Б. Хмельницький після смерті попереднього короля Речі Посполитої пропонував московському царю Олексію Михайловичу [59] та правителю Трансільванського князівства Юрію Ракоці [60] претендувати на трон РП. Пізніше Б. Хмельницький уже не згадує про підпорядкування Війська Запорозького польському королю [61], продовжує здійснювати зовнішню політику в напрямку утвердження васалітетної підлеглості кільком іноземним монархам, що, знову ж таки, дає підстави стверджувати про статус Війська Запорозького як полівасалітетного державного утворення.

Проблеми визначення юридичної сили «Березневих статей» 1654 р. Як уже зазначалось, повноваження гетьмана у сфері міжнародних відносин були обмежені: основним керівним інституційним органом Гетьманщини, в тому числі при прийнятті рішень у сфері зовнішньої політики, була Генеральна рада. За визначенням Л. Окиншевича, починаючи від 1648 р., Генеральна (козацька) рада була тим органом, який «вирішував найголовніші й найкардинальніші справи зовнішньої політики» Війська Запорозького [62]. Гетьман як вища посадова особа Війська Запорозького потребував не лише директивних ухвал Ради, але і її законодавчої санкції для реалізації своїх владних рішень [63]. Про те, що ратифікація договорів міжнародного характеру належала до компетенції Генеральної ради засвідчує, серед іншого, процес укладення Корсунської 1657 р. (зі Швецією) та Гадяцької 1658 р. (із Польщею) угод, перебіг яких детально висвітлений у вітчизняній та зарубіжній історіографії [64].

З огляду на це, саме під кутом зору владних повноважень у сфері затвердження міжнародних угод Гетьманщини слід, на нашу думку, розглядати питання, що стало ключовим у дослідженнях функціонування козацької держави – питання про юридичну силу Березневих статей, або, конкретніше – чи було ратифіковано Генеральною радою домовленості між гетьманом Б. Хмельницьким та російським

царем Олексієм Михайловичем, досягнуті під час січнево-березневих переговорів 1654 р. у Переяславі та Москві.

Як засвідчував турецький хроніст XVII ст. Наїма, Б. Хмельницький просив султана Мегмеда IV підтвердити своєю грамотою протекторат над Україною [65]. Однак Генеральна рада, яка повинна була легітимізувати попередній українсько-турецький договір, наприкінці червня – на початку липня 1653 р. відхилила не лише умови турецької сторони щодо підданства, а й положення договору, укладеного гетьманом та султаном [66].

Хід та рішення січневої Старшинської ради в Переяславі 1654 р. щодо переговорів із Московією, за участю представників не лише козацького, а й інших станів України, неодноразово висвітлювалися у працях як вітчизняних, так і іноземних дослідників. [67] Загальновідомим є передусім факт невдоволеності Б. Хмельницького та генеральної старшини складанням лише однобічної присяги на вірність новому сюзерену [68], адже згідно з тогочасними усталеними в Європі міжнародно-правовими звичаями, сюзерен також мав присягнути в тому, що буде захищати права свого нового васала. Сучасний вітчизняний дослідник Я. Дашкевич на основі аналізу цих обставин робить висновок про відсутність договору як такого загалом [69].

З огляду на значну кількість досліджень політико-правового змісту договору [70], зупинимося лише на його характеристиці з точки зору міжнародного права в контексті сюзеренно-васальних відносин між Московською державою в особі її царя та Гетьманщиною – Військом Запорозьким на чолі з гетьманом. Зокрема, українська сторона погоджувалася «служити прямо і вірно у всіх справах і повеліннях царських», але на умовах зобов'язань московського монарха «в тому всьому пожалування і милость свою царську указати» [71]. Під «тим всім» розумілося 23 пункти прохання уряду козацької держави від 17 лютого 1654 р. до російського царя щодо їхнього васального підданства. Олексій Михайлович, так само як і польські королі Владислав IV та Ян II Казимир, насамперед мав підтвердити «права і вольності наші військові, які з віків бували у Війську Запорозькому» (п. 1, 2, 7, 12, 21, 23), а вже потім «вольності» українських станів – шляхетства, міщанства і духовенства, «надані з віків від княжат і королів» (п. З, 4, 13, 17, 18).

Вказане мало бути затверджено грамотами з «печатями вислими». Інші «люди всякі» (нижчі стани) мали жити згідно усталених норм (п. 17). Обумовлювалися також повноваження гетьмана (п. 5, 6), питання військової співпраці (п. 19, 20), зовнішньополітичні (п. 14, 22) та зовнішньоекономічні (п. 15, 16) проблеми функціонування Української держави.

Наприкінці березня 1654 р. московський цар погодив (з певними виправленнями і доповненнями) 11 статей, які разом з «жалуваними грамотами» козацькому, шляхетському, міщанському станам, а також духівництву, були привезені до Чигирина українськими послами.

Найбільш важливим, на нашу думку, питанням є питання про права, які надавав московський цар Гетьманщині у сфері зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності. Олексій Михайлович затвердив цей пункт у редакції, відповідно до якої Б. Хмельницький мав повідомляти про всі міжнародні відносини, пов'язані із прийняттям іноземних посольств в Україні. Крім того, гетьман мав затримувати у себе тих послів, які б намовляли гетьмана до виступу проти царя. Певне обмеження стосувалося і відносин Гетьманщини з Річчю Посполитою й Османською імперією (зноситися лише за «указом Государя»). Таким чином, з усіма іншими державами, з якими у період 1648-1654 рр. були встановлені двохсторонні відносини – Австрією, Бранденбургом, Волощиною, Венецією, Кримом, Молдавією, Трансільванією, Швецією, – Україна могла проводити самостійну дипломатію, не орієнтуючись на вказівки з Москви.

З огляду на те, що зобов'язання новообраного протектора перед «гетьманом з усім Військом Запорозьким» були спрямовані на обмеження пропонованих цим колективним підданим «прав і привілеїв» (що переконливо засвідчило не лише «редагування» московською стороною п. 14 та п. 15, але й ігнорування ряду інших пропозицій української сторони), Б. Хмельницький робить все можливе для того, щоб не скликати Генеральну раду й, таким чином, відтягнути затвердження січнево-березневих домовленостей з Росією. Від часу приїзду українських послів з Москви із погодженими царем «статтями», протягом квітня – грудня 1654 р., та наступного часу питання щодо скликання Генеральної чи Старшинської ради для ратифікації досягнутих рішень навіть не ініціювалося українським правителем.

Оскільки домовленості з царем (як перед тим з султаном), так і не були затверджені найвищими колегіальними органами Гетьманщини й не легітимізовані з точки зору звичаєвих тогочасних міжнародно-правових норм, можна говорити лише про їхній номінальний характер. Доказом цього є й продовження дипломатичних відносин Війська Запорозького з Османською імперією та Кримським ханатом [72] і, що найголовніше, – ряд цілеспрямованих кроків Б. Хмельницького, здійснених протягом 1652-1654 рр. з метою прийняття протекторату Шведської корони [73] (які в основному вже були висвітлені у вітчизняній та зарубіжній історіографії) [74]. Однак, у Карла X Густава були зовсім інші плани і наміри Хмельницького в договірно-правовому відношенні реалізовані не були. Водночас,

впродовж 1655-1657 рр. гетьман підтримує відносини із Польщею та Трансільванією, і, крім того, остаточно не пориває з Яном II Казимиром [75], обнадіюючи його щодо можливого васалітету у майбутньому [76].

Загалом, у цей період Гетьманщина утвердилася у геополітичній структурі Центрально-Східної Європи як державне утворення, що фактично було непідлеглим, але номінально залежним від монарших дворів регіону.

Смерть Б. Хмельницького влітку 1657 р. не призвела до змін зовнішньої політики Війська Запорозького: наступний гетьман І. Виговський продовжував реалізацію полівасалітетної стратегії. Водночас, Військо Запорозьке достатньо швидко стало слабшим як державне утворення: насамперед внаслідок внутрішніх міжусобиць, ініціатори яких підтримувались сусідніми державами та відсутністю лідера, що міг би об'єднати козацтво. Подальші події, зумовлені розколом козацької еліти, призвели до доби так званої «Руїни», коли Гетьманщина була розділена на Правобережну (належну Польщі) та Лівобережну (належну Росії), втрати ознак державності та, врешті-решт, ліквідації козацького устрою.

Висновки. Підсумовуючи зазначене, слід вказати на те, що період 1648-1657 р. став періодом «розквіту» козацької державності: Гетьманщина постала як утворення, що мало більшість ознак держави у юридичному сенсі цього терміну, хоча й не було незалежним. Проблеми визначення міжнародно-правового статусу Гетьманщини часів Б. Хмельницького пояснюються саме специфічністю цього державного утворення: Гетьманщина не була суверенною державою, однак постійні зміни зовнішніх протекторів взаємно нівелювали форми залежності de jure, а самостійність зовнішньої політики робила «офіційну приналежність» формальністю. Виходячи з цього, міжнародно-правовий статус Гетьманщини періоду правління Б. Хмельницького можна визначити як «полівасалітет» – згода на одночасну підлеглість (протекторат) кільком більш потужним державам в обмін на гарантування захисту від інших державних утворень. Правитель Гетьманщини був визнаний європейськими та азійськими монархами як васальнозалежний володар, який мав право на іменування титулом «дукс» (князь).

Що стосується україно-російських домовленостей 1654 р. то, на нашу думку, у 1654 р. відбулось лише визнання гетьманом Хмельницьким номінальної васальної підлеглості Московському цареві Олексію Михайловичу. Однак Гетьманщина продовжила самостійну зовнішню політику, що не лише суперечила волі Москви, а й спрямовувалась на утвердження військового союзу з кримським ханом та здобуття протекторату шведського короля і турецького султана.

Список використаної літератури

1. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Грушевський М. – К., 1991. – С.45.
2. Бантиш-Каменський Д. История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче». Ч.I – IV. / Бантиш-Каменський Д. – М., 1822.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України / Грушевський М. – К., 1991. – С.45.
4. Липинський В. Україна на переломі. Замітки з історії українського державного будівництва / Дипинський В. – Відень, 1920.
5. Дорошенко Д. Історія України. 2 т. / Дорошенко Д. – Варшава, 1930 – 1932.
6. Крип'якевич І. Історія України. – Льв., 1937; Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Льв., 1948.
7. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.) / В. Смолій, В. Степанков / НАН України. Інститут історії України. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009.
8. Яковенко Н. Середньовічна та ранньомодерна історія України / Яковенко Н. – К., 1998.
9. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр. / Чухліб Т. – К., 2003; Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету: Хмельницький - Дорошенко - Мазепа». – К., 2011.
10. Potychny P.J. (ed.) Poland and Ukraine: Past and Present. Edmonton, 1980; Plokhy S. Tsars and Cossaks. A Study of Iconography. Cambridge, 2002.
11. Горобець В. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1655. - К.: Інститут історії України НАН України, 2001; Горобець В. «Волимо царя східного». Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. - К.: Критика, 2007.
12. Брехуненко В. Українська держава доби Богдана Хмельницького. – К., 2009.
13. Plokhy, Serhii and Frank E. Sysyn. Religion and Nation in Modern Ukraine. – Canadian Institute of Ukrainian Study Parishes, 2003.
14. Сас П. Політична культура українського суспільства (XVI – XVII ст.). / Сас П. – К., 1998.
15. Полонська–Василенко Н. Історія України: У 2 т. / Н. Полонська–Василенко– К.: Либідь, 1992. – Т. 1: До середини XVII ст. – 640 с.
16. Козаченко А. Про державну владу Богдана Хмельницького: окремі питання / А. Козаченко // Право України. – №2. – 1998.
17. Грозовський І. М. Право Нової Січі (1734-1775 р.) / Грозовський І.М. - Харків, 2000. – 108 с.
18. Лекції по історії українського права / Р. Лащенко. – К.: Україна, 1998. – 254 с.

19. Буткевич О.В. Теорія і практика докласичного міжнародного права. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2009.
20. Potychny P.J. (ed.) Poland and Ukraine: Past and Present. Edmonton, 1980; Plokhy S. Tsars and Cossaks. A Study of Iconography. Cambridge, 2002.
21. История Украинской ССР : в 2 т. Т. 1 / АН УССР, Ин-т истории ; [глав. ред. кол. : К. К. Дубина (глав. ред.) и др.]. – Киев : Наукова думка, 1969. – 835 с.
22. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція сер. XVII ст.:проблеми, пошуки, рішеннчя. – К., 1999.
23. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття, причини і початок руїни. – Київ, 1998; Россия—Украина: история взаимоотношений. – М., 1997; Русская и украинская дипломатия в Евразии: 50-е годы XVII века. Сборник статей. – М., 2000.
24. Леп'явко С. Українське козацтво в міжнародних відносинах (1561 – 1591) / Леп'явко С. – Чернігів, 1999. – С. 27 – 28.
25. Леп 'явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні / Леп'явко С. – Чернігів, 1996. – С. 76 – 77.
26. Мартьянова С. М. Правовий статус військових суддів в уряді гетьмана Б. Хмельницького у 1648–1657 рр./ С.М. Мартьянова // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – №3. – 2010. – С. 73-76.
27. Плохій С. Наливайкова віра. Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / Плохій С. – Київ, 2005. – С. 150 – 176, 213 – 221.; Грушевський М С. Історія України – Руси. – Т. VII. – С. 392 – 402, 455 – 462., Креденс до козаків, червень 1637 р.; Інструкція комісарові до Війська Запорозького, 1637; Інструкція комісарові до Війська Запорозького від 21 лютого 1638 р.; Лист комісарів до Війська Запорозького, весна 1638; Лист комісарів до Війська Запорозького, грудень 1638; Комісія козацька 4 грудня 1638 р. (№ 1819. – 8. 972).
28. Антонович М. Студії з часів Наливайка. – Прага, 1941; Брехуненко В. А. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року. – Київ, 2005. – С. 141— 151; Винар Л. Дипломатична місія Олександра Комуловича в Україну 1594 року // Винар Л. Козацька Україна. – Київ; Львів; Острог; Нью-Йорк; Париж, 2003. – С. 258 – 271; його ж. Козацькі зв’язки з Австрією і Ватиканом в 1593 – 1595 роках // Там само. С. 236 – 258; Леп 'явко С. Українське козацтво в міжнародних відносинах... – С. 33 – 201; Леп’явко С. Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні. – С. 93 – 130; Плохий С. – М. Политика Ватикана в Северном Причерноморье и украинское казачество в конце XVI века // Международньїе отношения в бассейне Черного моря в древности и в средние века. – Ростов-на-Дону, 1986. – С. 117 – 126; Флоря Б. Н. З історії взаємовідносин українського козацтва і російського уряду (80 – 90-ті рр. XVI ст.) // Український історичний журнал. – 1975. – № 8. – С. 124 – 129; его же. Россия и походы запорожцев в Молдавию в 70-х годах XVI в. // Карпато-Дунайские земли в средние века. I Кишинев, 1975. – С. 215 – 229.
29. Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила /Голубев С. — С. 276.
30. Грушевський М С. Історія України – Руси. – Київ, 1995. – Т. VIII: Роки 1626 – 1650. – С. 259.
31. Грушевський М. С. Історія України – Руси. – Т. VIII. – С. 143 – 145,150 – 151.; Плохій С. Наливайкова віра... – С. 227 – 228.
32. Археографический сборник документов, относящихся к истории Юго-Западной Руси. – Вильно, 1870. – С. 403; Мицик Ю. А. Листи Петрижицького-Кулаги // Козацтво. – 1996 – № 1. – С. 22.; Брехуненко В., Нагельський М. Дванадцять листів... – С. 449.
33. Сас П. Політична культура... – С. 163.
34. Терлюк І.Я. Історія держави та права України. – К., 2011. – С. 103.
35. Макаренко О. В. Державне правління Б. Хмельницького та його вплив на формування джерел права / О.В. Макаренко // Право України: теорія і практика. Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. – № 4. – 2010.
36. Legal Positivism / Ed. by Tom D. Campbell. – Aldershot, Brookfield, Singapore, Sydney: Dartmouth Publishing Company limited; Ashgate Publishing limited, 1999. – Second Series: The International library of essays in law and legal theory. – 543 p.
37. Баскин Ю.Я., Фельдман Д.И. История международного права. – М., 1990. – С. 99.
38. Международное право / Отв. ред. Е.Т.Усенко, Г.Г.Шинкарецкая. – М.: Юрист, 2003. – 495 с. – С. 21-22.
39. Буткевич О. В. Дисертація докт. юрид. наук. – С. 14.
40. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міждержавних відносинах 1648 – 1714 / Чухліб Т. – К., 2003. – С. 51.
41. Смолій В А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький: соціально-політичний портрет / Смолій В.А., Степаненков В.С. – К., 1993. – С. 317 – 319.
42. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міждержавних відносинах 1648 – 1714 / Чухліб Т. – К., 2003. – С. 51.

43. Флоря Б. Запорозьке козацтво... – С. 100 – 101.
44. Соловьев С.М. История Росссии с древнейших времен / Соловьев С.М. – Кн.2 – Т.Х. – Сбц. 1561.
45. Шевченко Ф.П. Дипломатична служба на Україні під час Визвольної війни 1648 – 1654 рр. / Ф.П. Шевченко // Історичні джерела та їх використання. – Вип. 1. – К., 1964. – С. 93 – 94;. Документи Б. Хмельницького... – С. 84, 85.
46. Бутич І. До історії українсько – трансільванських взаємин (1648 – 1656) / І. Бутич // Архіви України. – 1966. – № 3 – С. 62 – 66; Кордуба М. Між Замостям і Зборовом (Сторінка зносин Семигороду з Україною і Польщею) // ЗНТШ. – Т. 133. – Львів, 1922. – С. 39 – 56.
47. Пріцак О. Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною ІІ Український археографічний щорічник. – Вип. 2. – К., 1993. – С. 177 – 192.
48. Грушевський М. Історія України – Руси. – Т. VIII. – Ч.3. – С. 119 – 120.
49. Грушевський М. Історія України – Русі. – Т. IX. – Ч. І. – К., 1996. – С. 54.
50. Універсали Богдана Хмельницького 1648 – 1657. – К., 1998. – С. 63.
51. Крип'якевич І. Неопубліковані листи Богдана Хмельницького 1650 – 1657 рр. // ЗНТШ. – Т. 149. – Львів, 1928. – С. 176 – 177.
52. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст..) – К.,1998; Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. – К.,1998; Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини (інтегральний погляд на питання). – К., 2002; Горобець В. – М. Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою і Варшавою. 1654 – 1665. – К., 2001.
53. Коваленко С. Опис козацької України 1649-го року: довідник / С. Коваленко, О. Пугач. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2004. – 152 с. – С. 10-11.
54. Заруба В. М. Історія держави і права України: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. М. Заруба; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Кафедра теорії та історії держави і права. — К.:Істина, 2006. – С. 88.
55. Мартьянова С. М. Правовий статус військових суддів в уряді гетьмана Б. Хмельницького у 1648–1657 рр. / С.М. Мартьянова // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – №3. – 2010. – С. 77.
56. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич. – [вид. 2-ге, випр. і доп.]. – Львів: Світ, 1990. – С. 232.
57. Документи Б. Хмельницького... – С. 33 – 36.
58. Грушевський М. Історія України – Руси. – Т. VIII. – Ч.3. – С. 119 – 120.
59. Флоря Б. Запорозьке козацтво... – С. 100 – 101.
60. Шевченко Ф.П. Дипломатична служба на Україні під час Визвольної війни 1648 – 1654 рр. // Історичні джерела та їх використання. – Вип. 1. – К., 1964. – С. 93 – 94;. Документи Б. Хмельницького... – С. 84, 85.
61. Документи Б. Хмельницького... – С. 33 – 36.
62. Окиншевич Л. Генеральна рада на Гетьманщині XVII – XVIII ст.. – К., 1929. – С.83.
63. Сас П.М. Цит. праця. – С. 111.
64. Грушевський М. Історія України – Руси. – Т.Х. – 4.1. – К.,1998; Яковлєва Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: причини і початок Руїни. – К.,1998; Горобець В. Еліта козацької України у пошуках політичної легітимації: між Москвою та Варшавою. – К.,2001.
65. Грушевський М. С. Історія України – Руси – Т. IX. – Ч. 2. – К,, 1931 – С.784, 1545.
66. Флоря Б. Цит. праця. – С. 101.
67. Федорук Я. Ф. Міжнародна дипломатія і політика України 1554 – 1657. – Част.1: 1654 рік. – Львів, 1996. – С. 15; Плохий С. Н. Освободительная война украинского народа в латиноязычной историогрфии середини XVII века. – Днепропетровск, 1983; Смолій В.А., Степанков В.С. У пошуках нової концепції Визвольної війни українського народу середини XVII ст. – К., 1992; Цибульський В. Переяславська угода 1654 року в зарубіжній історіографії (1945 – 1990) – Рівне, 1993; Горобець В. Переяславсько московський договір 1654 р.: причини і наслідки історіографічної традиції та історичні реалії // Українсько-російський договір 1654 р.: нові підходи до історії міждержавних стосунків. – К.,1995. – С.14 – 27; Мицик Ю. Сучасна історіографія Національно-визвольної війни середини XVII ст. // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. – Вип.7. – К., 2000. – С. 263 – 268.
68. Сас П. Запорозький станово-корпоративний традиціоналізм як ідейна основа політичної концепції українсько-російської угоди 1654 року // Переяславська рада та українсько-російська угода 1654 р. Історія, історіографія, ідеологія. – Київ, 2005. – С. 46 – 51.
69. Дашкевич Я. Переяслав 1654: дискусійні проблеми / Я. Дашкевич // Схід / Захід. Випуск 9–10. Спеціальне видання. – 2008. – С. 23-31.
70. Розенфельд И. Б. Присоединение Малороссии к России (1654 – 1793). Историко-юридический очерк. – Петроград, 1915; Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII – XVIII віках. – Варшава, 1934;

Він же. Договір Богдана Хмельницького з Москвою року 1654. – Нью-Йорк, 1954; Іванцький С. Переяславський договір з 1654 р.: правна якість заложеного цим договором відношення сторін. – Нью-Йорк, 1954; Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654 року. – Нью-Йорк, 1954; Прокоповт В. «Вічне підданство». До питання про правну природу з'єднання України і Москви. – Париж, 1976; Попов С. Юридична природа злучення України з Москвою // Літературно-Науковий вісник. – К.,1914.
71. Документи Б. Хмельницького. – С. 323 – 325.
72. Проблеми українсько-турецьких та українсько-татарських відносин протягом 1654 р. (а також їхню історіографію) грунтовно досліджено у книзі: Федорук Я. Ф. Міжнародна дипломатія і політика України. 1654 – 1657, – Част.1: 1654 рік. – Львів. 1996.
73. Памятники, изданные Киевскою комиссиею (изд. 2). – Т.III. – К.,1898. – С.193.
74. Каманин И. Договори Богдана Хмельницкого с Польшей Швецией и Россией // Сборник статей и материалов по истории Юго-Заладной России. – Вып.2. – К.,1916. – С.93 – 108; Доба Богдана Хмельницького (до 400-річчя від дня народження Великого гетьмана). Зб.наук. праць. – К.,1995.
75. Мицик Ю. Нововиявлені документи з історії Національно-визвольної війни середини XVII ст. // Укр. істор. журнал. – 1998. – №6. – С. 115 – 116.
76. Документи Б. Хмельницького. – С. 461 – 463.

O. Zadorozhniy

THE ZAPOROZHIAN HOST AS A STATE FORMATION UNDER THE RULE OF BOHDAN KHMELNYTSKY: THE PROBLEMS OF DETERMINING THE INTERNATIONAL LEGAL STATUS

The period 1648-1657 was a «heyday» of the Cossack state. Hetmanate emerged as a state, and had most of the signs of the state in the legal sense of the word, although it was not independent. The problems of defining the international legal status of Hetman Bohdan Khmelnytsky times explained precisely the specificity of public entity: Hetmanate was not a sovereign state, but the constant changes in the external protectors mutually neutralized forms depending de jure, but the independence of foreign policy made «official affiliation» formality. On this basis, the international legal status of the reign of Hetman Bohdan Khmelnytsky can be defined as «poly-vassalage» - agreement on simultaneous submission (protectorate), several more powerful states in exchange for protection from other government entities. The ruler of the Hetmanate was voted European and Asian monarchs as a dependent vassal-lord, had the naming rights to the title of «Doux» (prince).

Ukrainian-Russian agreements in 1654 amounted to recognition of Hetman Khmelnytsky nominal vassal state of subordination to the Moscow Tsar Alexei Mikhailovich. Hetman continued independent foreign policy, which is not only contrary to the will of Moscow, but was directed to the approval of a military alliance with the Crimean Khan and get a protectorate of Swedish King and the Turkish sultan.

Keywords: *Hetmanate, international legal status, the protectorate, treaties, poly-vassalage.*

УДК 341.22:574

Б. В. Кіндюк

ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ПРИНЦИПІВ ЛІСІВНИЦТВА У ЛІСОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

В статті розглянуто зміст принципів міжнародного співробітництва в сфері лісівництва, прийнятих Конференцією ООН з навколишнього природного середовища 14 червня 1992 р. у Ріо-де-Жанейро, досліджено шляхи закріплення їх положень у національному лісовому законодавстві України. Виконане дослідження дозволило поділити ці принципи на три групи: 1) такі, що цілком імплементовані у діюче лісове законодавство; 2) такі, що знайшли часткове втілення у законодавстві; 3) такі, що потребують імплементації.

Ключові слова: *принципи лісівництва, лісове законодавство, міжнародне співробітництво, імплементація.*

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю гармонізації принципів українського лісового права із відповідними міжнародно-правовими стандартами у зазначеній галузі. Порушення вимог лісового законодавства у вигляді рубок в захисних зонах річок, водойм, схилах гір призвели до природних катаклізмів в Українських Карпатах, які мають наслідки на території не лише України, але й сусідніх країн. Скорочення лісових площ в інших регіонах України, яке відбувається під дією антропогенного навантаження, спричинило погіршення екологічних умов життя населення та зменшення врожаїв сільгоспкультур. Зазначені обставини вимагають нагальних змін у лісовому законодавстві, пов'язаних із імплементацією міжнародних принципів лісівництва.